

Havas Emil – Szenteleky Kornél

ESZMECSERE

KALANGYA, II. évfolyam, 1933. július.

I.

VICINÁLIS IRODALOM

Minden elismerésem és tisztelem Szenteleky Kornélé, a vajdasági irodalom e nemes és finom ízlésű egyéniségéé, akit méltán tartunk a magyar írók hivatott sereghajtójának, és akinek az itteni magyar írás fejlődése és fejlesztése körül elvitathatatlan és elmúlhatatlan érdemei vannak. Régi dolog azonban, hogy a legnagyobbaknak vannak a legnagyobb tévedéseik. S mert Szenteleky Kornél a Jugoszláviai Magyar Könyvtár legutolsó kötetében nyilvánosan buzdít és felhív mindenkit, hogy irodalmi irányításával és speciális törekvéseivel szemben ellenérzésüket és ellenvetésüket fejtsék ki, alkalmat keresek arra, hogy elmondjam aggodalmaimat és megfontolásaimat e fontos elvi kérdéstről.

Szenteleky már többször állást foglalt a vajdasági írás mellett és szeretettel, hittel hirdeti a local culeurt, amit ha nem is kell — írja — szó szerint venni, de aminek az itteni írások szellemében kifejezésre kell jutnia. A neve alatt legutóbb megjelent antológia is ezt a célt szolgálná.

De nem szolgálja. S nehéz, szinte lehetetlen megteremteni azt a bizonyos local culeurt olyan helyen, ahol az tényleg nincs meg, ahol a gondolatoknak gyökere az egységes talaj ellenére is különböző és szétfutó, a szellemi vegetáció mélységes eltéréseket és ellentéteket mutat, ahol az irodalom virágai színükben, gyümölcszei ízükben nem jelentenek és jelképeznek semmiféle egységet vagy homogenitást, mert közös vagy összetartó lélekről és génuszról beszélni sem lehet. Az utódállamokban külön lelke van az erdélyi magyarságnak, amelynek mélyre nyúló hagyományai, történeti és kulturális fejlődése, századokra szóló egysége külön erdélyi lelket és szellemet termelt. Van valamelyes kohézió a volt felvidéki magyarságban is, amelynek szintén sajátos és összefüggő, egyébként pedig a többi magyarságtól sokszor elkülönült és önállósággal jellemző élete volt. A jugoszláviai magyarság azonban a volt Nagy Magyar Alföld népének történetileg, néprajzilag és kulturálisan is összefüggő, integráns része. Talán volt: bácskai virtus és bácskai dínom-dánom, amiről derűs regéket lehetett írni érdekes burleszk színekkel. Ez a tény azonban teljesen elvesztette jelentőségét. A derűs színek megfakultak és beleolvadtak az itteni országrész minden népének — mert az egész világnak — egyforma szürkeségébe vagy vigasztalan színtelenségébe. Ez nem azt jelenti, hogy a vajdasági magyar paraszt sorsa és élete, a középosztály lecsúszott tengődése, az ipari proletariátus senyvedő lélek-vesztettsége ne adna gazdag anyagot az íróknak, aki látni, gondolkodni, érezni képes. Ez a paraszt-sors azonban azonos a szerb és sváb vagy bunyevác paraszt sorsával, sőt az egész kelet-európai parasztság sorsával. A középosztály éppen így veszendő Magyarországon, Szerbiában, Bulgáriában, de talán — Amerikában is, és az ipari proletariátus életmegnyilvánulásai sem különböznek sivár megjelenési formájukban bármely ország munkásságának sorsától.

Ami tehát a terület életében jellemző, népének sorsában kifejezésre jutó és följegyzésre érdemes, az egységes és közös más népek és területek belső életével. Itt is vannak egyéni

tragédiák, de nincs speciális vajdasági aláfestettségük, — az ember tragédiája ez. Vannak színes, gazdag, megfigyelésre érdemes életek, amiknek példaadó ereje és lendülete bőséges anyagot ad a tollnak. A történetek azonban nem ennek a talajnak különleges, egzotikus termékei, az univerzális embersors jelenségei, s legfeljebb a színhely becskeréki, noviszádi vagy szuboticaai bennük, anélkül, hogy ez a helymegjelölés a local culeur igazi értelmét fejezné ki.

Van tehát külön magyar irodalom: az itt élő és dolgozó magyar írók csinálják, jól, rosszul, de nem jelentenek külön vajdasági magyar szellemet és lelket, mert ez a kis terület, amelyen a jugoszláviai magyarság összeszorult, összefüggő, azonos vonású, egyszínű egész, a sok néptől borított egy-életet élő Vajdaság, amelynek elkülönült, sajátosság, jellegzetesen kifejezhető lelke nincs.

S ha volna?!

Nem beszélünk arról, hogy nem helyeselhetjük azt az irányjelzést, amely bizonyos értelemben erőszakot tesz az írón, béklyóba köti ösztönös szabadságát és vonalak közé tereli művészi megnyilatkozását. Senki sem veheti tőlem rossz néven, ha egy magasabb cél szolgálatában nyíltan kimondom, hogy ennek az iránynak, ennek a jóhiszemű tévedésnek már bizonyos sajnálatraméltó következményeit találok éppen abban a kötetben, amelyben Szenteleky ismételten dédelgeti e kedves gondolatát. Sajnos: én ebből a kötetből semmiképpen sem látom azt, hogyan élünk, érzünk, vágyunk, keresünk, búsulunk, csüggedünk . . . a Vajdaság népének vagy magyarságának életéért, külön lelkéért, szelleméért. Inkább azt érzem ki belőle, ahogy — neveket nem említek — jobb sorsra érdemes magyar írók küszködnek, szenvednek, erőlködnek abban a meghatározott törekvésben, hogy írói palettájukról különös és meg nem található vajdasági színeket keverjenek. S érzem, tudom, hogy néhány jól megírt novella parasztjai olyan mesterkéltén, annyira hazugul és természetellenesen beszélnek, ahogy a magyar paraszt nem beszél. A rossz emlékéü vasárnap-esti magyar színművek jutnak eszembe, amikor a local culeurös hajsának azt a néhány termékét látom. Néhányan pedig mégis csak az emberről írtak, annak az életéről, ahogy betorkollik mások életének folyásába, az egyetemes emberi lélek komédiájáról vagy tragédiájáról, ahogy megjelenik és kiemelkedik a vajdasági emberiség horizontján, de megrontotta az élvezetemet, amikor a célzatosan erőszakkal odabiggyesztett vajdasági helységneveket olvastam. Gombhoz a kabátot, — lehetetlen.

Tehát mit és hogyan?

Kötőfék és zablá nélkül mindent, ahogy jön, ahogy a művészi teremtés ihlete, ereje és a kényszer parancsolja. Mindenekfelett: az egyetemes emberit, a kollektívet, a magasan járó és mindent összefogó humánus szellemet, az ember — a mindenholvaló ember nagy akarását, kis botlásait, nekiindulásait, elcsüggedéseit, a tömegek eszményeit és szemléleteit, a sorsfordulatokat és végzetes emberi életeteket, az életet magát minden vonatkozásában, de főleg: ahogy összefut, mindenünnen, mindenhová, az összetartozást és azt, ami közöttünk áll, a gazságot és igazságot, az embert, az embert és állatot, ami benne él, meg azt, hogy miként kellene kiúzni belőle; a világ makrokozmikus és az élet mikrokozmosz csodáit, mindent, mindent, ami összefog és semmit, semmit, ami elválaszt és elkülönít.

Ebben a törekvésben és ilyen praemisszák mellett nincs kijelölt út. Az író-művész isteni hivatottsága és mindent átfogó szabadsága oldódik fel a teremtő munkában. Az író minden érdekli, ami az ember körül, benne és érte van. A grandiózus lélek világítótornya is, meg az elhullott emberke pislákloló, rosszagú mécsese is.

A szerelmi háromszög?! — Az is. Ha művészi formában jelentkezik és a kifejeződés ösztönös szükségletéből fakad, — ha természetes és igaz, vagy csak érdekes és az igazság illúzióját adja, — a szerelem minden vonatkozása is az írásművészet méltó tárgya.

Hauptmann Gerhard negyven évvel a Takácsok után megírta a Naplemente előtt-jét. Azóta sem lett kisebb értékű művész.

Szenteleky Kornél jóhiszemű és kítűnő szemű vezető. Azt hiszem: e kérdésben téved. Az egyetemes emberi élet hatalmas útjáról letérít a szűk ösvénybe. A nagy egységek, a csodaszerű összefüggések meglátóit rávezeti, takarják el az egyik szemüket, hogy minél inkább a jelentéktelen elhatárolt részeket lássák.

Ebből vicinális irodalom lesz. Tétovázó, kacskaringókon nehézkesen kapaszkodó, ólom-lábakon járó vicinális kévédarálókat indít el, amiket messze el fognak hagyni az európai — sőt a világirodalom — magasra rohanó, nagy területet befutó és átfogó, impozáns amerikai szellem-mozdonyai.

Havas Emil

II.

VÁLASZ HAVAS EMILNEK

Csodálkozom Havas Emil barátom türelmetlenségén. Az „Akácok alatt” antológiának csak első kötete került kezébe és máris megírja ellenvetéseit. Nemcsak előljáró írással vitázik, hanem a csonka antológiáról általános ítéletet mond, szerinte az írók erőlködnek, a szerepeltetett parasztok hazug hangon, természetellenesen beszélnek, stb.

Legelőször utolsó megállapítása ellen kell szót emelnem, mert mégsem lehet egy két-kötetes antológia első, vékonyabb kötete után végleges, általánosító megállapításokat tenni. Külön is vigyáztam az első kötetben éppúgy, mint a másodikban, hogy az antológiába ne kerüljön hazug, papiros-szagú írás. Nem tudom mikor érezte Havas Emil a vasárnapesti, rosszemlékű népszínmű hangulatot, mert én azt a hazug, élet nélküli hangulatot már régen, könyörtelenül üldözöm, pusztítom s különös gonddal vigyáztam arra, hogy egy reprezentatív antológiába ilyen silányságok be ne csúszzanak. Úgy érzem, hogy Havas Emil nagyon elfogultan ítél (elfogultságát legjobban bizonyítja, hogy az első kötet után már végleges az ítélete) és talán azt várja, hogy a becsei paraszt szögedi tájszólással beszéljen. Azt hiszem a parasztfogalommal van itt baj és félreértés. Havas Emil egy paraszttípust ismer, amelyet nem talál meg az antológia első kötetében. Nem tudom Havas Emil barátom eddigi etnográfiai és folklorisztikus kutatásai feljogosítják-e őt arra, hogy ilyen fölényes és lesújtó ítéletet mondjon azokról az írókról, akik parasztjaink közt élve parasztokról mertek írni?

Havas Emil cikkének többi része előljáró írással vitázik. Én bevallottam, hogy úgy gondolom az antológiát értékessé és érdekessé tenni, ha bizonyos szerves egységet teremtenek a könyvben. Mivel világszemléleti, vagy művészi egységet teremteni meddő fáradság lett volna, a miljöhatásban igyekeztem megkeresni az írások egységét. Ez persze nem jelenti a couleur locale-t (local couleur!!), amelyre Havas Emil csökönnyösen, lankadatlan és leplezetlen ellenszenvvel hivatkozik, hanem azt a sajátos hatást, amelyet a természet, a társadalmi és kulturális környezet az íróra gyakorol. Semmiesetre sem állítom, hogy ez teljesen sikerült nekem ebben az antológiában, de az, aki a 8–10 év előtti vajdasági antológiákat összeveti az „Akácok alatt”-tal annak el kell ismernie, hogy az „Akácok alatt”-nak több köze van nemcsak az irodalomhoz, hanem a Vajdasághoz is.

Havas Emil egyszerűen tagadja a miljö elmélet érvényességét. „Kötőfék és zabla nélküli irodalomról, az „egyetemes emberi”-ről, a „mindenholvó ember”-ről beszél, majd fájdalommal említi az eltakart szemet, amely csak „jelentéktelen, elhatárolt részeket” lát és azt állítja, hogy e miljöhatás keresése vicinális irodalomhoz vezet.

Harminc-nyolcvan esztendő előtt többen támadták és bírálták Tainet, de ma Taine nagyon magasan áll, a megértés, az elismerés, a teljes és tündöklő elégtétel fényében. A mai kritika és művészetbölcselet a Taine által lefektetett alapokra épít, a taine-i tételek új fényt, új igazságot s megdöbbentő értelmet kapnak — ezért szokatlanul vakmerő dolog, hogy Havas Emil minden indoklás nélkül ignorálja e taine-i tanokat és modern értékmegállapítási módszereket. Havas Emil úgy látszik — tudatosan vagy öntudatlanul — a fin de siècle-t sirja vissza, amely belenyúlt a XX. századba is, azt a langyos, lusta időt, amikor Taine-t éppúgy megmosolyogták, mint Zeppelint, amikor valóban a jellegzetesség nélküli, a „mindenholvó ember”, az „egyetemes emberi” irodalma termelte nedv, íz és szín nélküli gyümölcsseit. Gondoljunk csak a harminc-nyolcvan év előtti, magyar irodalomra, mely Havas Emil lötyögős, szín, pozitívum, sőt élet nélküli, „mindent összefogó humanus”, helyesebben: világpolgári elgondolásának legjobban megfelel. Milyen sivár, langyos korszak! Cukros szerelmi történetek, a grófok, az „úriemberek” összeszólalkoznak a kaszinóban, persze nő is van a dologban, másnap párbaj, hazug romantika, a házassági háromszög szellemtelen változatai, kártya, lóverseny, főúri szenvedélyek, a tavasz, az őszi émelegősen unalmas romantikája — ez volt a fin de siècle tárcairodalma, mely hála az enyészetnek, már régen feledésbe süppedt. Egy név sem maradt vissza ebből a korból, az igazi nagy neveknek (Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Ambrus, Benedek Elek) semmi köztük sem volt ehhez a rossz, világpolgári limonádéhoz. Ezek a tárcák sehova sem tartoznak, az élethez legkevésbé. Szereplői poros panoptikum bábuk, vagy pedig esetlen és lelketlen másolatai a Dumas és Eugene Sue féle regényalakoknak. (Ezek a tárcáirók sohase jutottak el Flaubert-ig, Zoláról nem is beszélve.) De ebben az irodalomban Havas Emil nem fedezett volna fel zablát, a hősök a „mindenholvó ember” sablonjára hasonlítottak, írójuk nem is gondolt az életre, a miljöhatásra. Mégis ez az egyetemes, kötőfék nélküli irodalom elsúlylyedte a jól megérdemelt feledésben.

Havas Emil szerint semmi olyant ne írjunk, ami elválaszt, ami elkülönít, hanem ami összefog. Ezzel nemcsak azt mondja, hogy ne írjunk a vajdasági magyarságról, mert ez már vicinális irodalom lenne, hanem azt is állítja, hogy az irodalomban nincs jogosultsága

sajátos, önálló színeknek, az embercsoportok, etnikai egységek önálló életének. Teljesen logikus tehát, hogy Reymont Parasztok című regénye is szűk látókörű, vicinális irodalom, mert az Orosz-Lengyelország egy kis falujának parasztjaival foglalkozik. És vicinális irodalom nemcsak Knut Hamsun egész oeuvreje, mert hiszen folyton csak a kis Norvégia esprit local-ja szerepel írásaiban, hanem különösen Jens Tvedl, aki csak a Hardanger fjord és Hans Aarund, aki csak a Gudbrands völgy lakosságáról és helyi színeiről ír. Ezzel az okoskodással vicinális irodalom Tömörkény munkássága, mert a szegedi tanyák parasztjain kívül alig ír másról, Giovanni Verga szicíliai írásai, a stájer Rosegger parasztvilága, a német Heimatkunst mozgalom, az új katalán irodalom és a mai erdélyi irodalom is. Ezek az írások egy darab földhöz kötöttek, egy kisebb embercsoporttal foglalkoznak és szereplőik semmiesetre az „egyetemes emberi”, a „mindenholvaló ember” típusai, hanem egy kis világ jellegzetességeit, sajátos problémáit gyűjtik össze s ezzel önálló helyet kérnek az emberi kollektívumban. Ha Havas Emil logikus akarna maradni, akkor mindegyre a vicinális irodalom megszegyenyítő bélyegét sütné.

Havas Emil nem lát vajdasági lelket, nem lát helyi színeket. Ez a csökönys színvaksága könnyen érthető, ha elgondoljuk, hogy Havas Emil tagadja Taine-t, tagadja a környezetet, az idő, a faj hatását az íróra, sőt azt állítja, hogy „a jugoszláviai magyarság a volt Nagy Magyar Alföld népének történetileg (?), néprajzilag és kulturálisan is összefüggő, integráns része”. A vitakozó tájékozatlansága ámulatba ejt. Hát Havas Emil ne ismerné a 48-as forradalmak és a szerb vajdaság történetét? Ne ismerné a vajdasági magyarság etnikai tarkaságát, vidékenként elütő lelkiségét? Ne tudná azt, hogy a Nagyalföld geopszichikai arca más a szikes északon, mint a televényes délen? Vagy még azt se tudná, hogy a magyarság csak ezen a területen él délszlávok között és délszláv hatások alatt? Havas Emil megdöbbenő tagadásai talán nemsokára odavezetnek, hogy legközelebb azt fogja például állítani, hogy IV. Henrik Franciaországa és Kemál pasa Törökországa között nincs is különbség, mert egyik népnek sincs önálló lelke, az idő sem hat az emberekre, mindenütt és mindenkorban csak a „mindenholvaló ember” él, ő mindenütt és mindenkor az egyetemes emberit látja szín, lélek, jellegzetesség, miljöhatás nélkül.

De nem akarom tovább folytatni ezeket a lehetetlenségeket, amelyekhez a vakmerőség, a tájékozatlanság, a könnyelmű tagadás vezet a meggondolatlan és hiányos feyverzetű vitakozót.

A mindenhol, mindenkor érvényes nagy jelszavak, a világot átfogó nagy eszmék könnyen neveltségessé válhatnak, ha azokat nem alkalmazzuk a mai életre, sajátos, helyi viszonyainkra. Ha pedig alkalmazzuk őket, akkor máris elvesztettük lötyögős alaktalanságukat. Így vagyunk Havas Emil vicinális elgondolásaival is. Ő azt hiszi, hogy a miljö-hatás keresése, a népünk, földünk felé fordulás éles ellentétben áll az örök, általános emberével. Pedig ez csak felületesen szemlélve látszik ellentétnek, mert valójában Reymont vagy Hans Tvedl helyhez, röghöz kötött parasztjaiban hamarabb találjuk meg az általános emberit, mint abban a Férfiban és Nőben, akik az általános emberi irreális receptje szerint készültek, semmi élet, semmi jellegzetesség nincs bennük és ezért sehol sem tudnak az élettel, a mával kapcsolatot találni. Béklyó és póráz nélküli szabadság sohasem volt az irodalomban. Havas Emilnek ez a naiv abszolútumokkal, irány-nélküliséggel, impulzív és irreális ötletekkel felvázolt irodalmi álomképe sohasem lenne megvalósítható. Írói kötetlenségről ábrándozni éppolyan lehetetlenség, mint gyökértelen fáról regélni, amely a levegőben lebeg és így hozza terméseit. Dante éppúgy korának, környezetének hatása alatt állott, mint Shakespeare vagy — Marcel Proust. Az írónak meg kell kapaszkodnia valami pozitívumba. A határtalanságba, a színtelenségbe, a talajtalanságba nem lehet gyökeret eresztetni. Mégis, ha egy író földjébe, népének lelkületébe kapaszkodik, Havas Emil kávéházi gúnyral és fölényrel a szemébe vágja: vicinális irodalom! Az ő eszménye a gyökértelenség, a sehova sem tartozás, a határtalan szabadságban való lötyögés minden irány, reális cél nélkül. Nem tudom, hol találna ilyen irodalmat. A modern norvég irodalom például, mely annyira kiváló író adott a világnak, erősen ragaszkodik földjéhez, viking múltjához, nemzeti hagyományaihoz. A mai orosz irodalom, melynek feltétlen értékét minden kritika elismeri, bizony elég kurta politikai pórázra van fogva. De végeredményben hol találunk olyan irodalmat, amelynek célja, rendeltetése, öntudata és sajátos szerepe ne volna?

Havas Emil a délszlávországi Pen Klub tagja, ahova mint vajdasági magyar író került. Tehát hivatalosan is úgy szerepel mint az itteni magyarság kultúrunkása. És Havas Emil nyíltan megtagadja e népnek, e földnek lelkét, sőt őva int mindenkét, hogy ne foglalkozzon ezzel a néppel, ezzel a földdel, mert ebből csak visszamaradt, vicinális irodalom születhet. Azt szeretné, ha az itteni írók hit, öntudat, felelősség nélkül, gyökértelenül halódnának az „egyetemes emberi” agyontaposott országútján.

Az „Ákácok alatt” előszavában a következőket írtam: „Aki ma ír, az felelősségének tudatában is írjon, írásainak legyen hite, célja, építő ereje. Harminc-nyolcvan év előtt még

divatos dolog volt az asszonyról, a spleenről, a házassági háromszögről csevegni könnyű kis „tárcákban”. Ezeknek a síma, kedves, üres kis fecsegéseknek korszaka azonban éppúgy lejárt, mint a pásztorjátékok kora. Ma írni kell és nem csevegni, be kell kapaszkodni valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell teremteni hittel, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva. Rá kell mutatni a fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra, amelyek a jobb, a tökéletesebb holnap elé feküsznek. Már nem lehetünk többé a közönség szórakoztatói. Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S ahhoz nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni akarunk”.

A felelősség, a kötelesség kérdése lelkiismereti kérdés! Ezen nem lehet vitatkozni. Ezért Havas Emil lelkiismeretétől várok feleletet, mikor azt kérdem: mi a vajdasági magyar író feladata?

Az, hogy szégyenkezve megtagadja a jelzőket, amelyek hovatarozását meghatározzák? Az, hogy egyedül ő ne tartozzon népéhez, hogy ne nyúljon e föld életéhez és problémáihoz, mert ez már a pesti kávéházak üresen és lelketlenül gúnyolódó nyelvén szólva: vicinális irodalom? Az, hogy ne érezzen semmi felelősséget, semmi kötelességet, semmi érzelmi kapcsolatot egy előtte vajúdó irodalommal szemben, amely életért, fejlődési lehetőségeikért eseng?

Nem tudom és nem akarom hinni, hogy Havas Emil lelkiismerete ezekre a kérdésekre kegyetlenül helyeseljen.

Szenteleky Korné